

О. В. Бражко,
к. е. н., доцент,
доцент кафедри фінансів та банківської справи, КПУ

РОЛЬ ПРОФСПІЛКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАХИСТІ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

У статті викладено бачення ролі інституту профспілкових організацій у становленні системи соціальних відносин України. Проведено аналіз існуючих моделей соціального захисту, соціального партнерства та економічної демократії, концептуального позиціонування профспілками свого місця в структурі громадянського суспільства нашої держави.

The author examines the role of trade-union organizations institute in becoming of the social relations system in Ukraine. The author also conducts the analysis of existent models of social defense, social partnership and economic democracy, conceptual positioning by the trade unions of the place in the structure of civil society of our state in the article.

Ключові слова: профспілкова організація, найманий працівник, соціальне партнерство, соціальний захист, громадянське суспільство.

ВСТУП

Громадянські ініціативи, асоціації, рухи та об'єднання громадян демонструють зростаючу тенденцію до захисту і розширення соціальної сфери, в якій цінності й інтереси громадянського суспільства все більш чітко виокремлюються, суттєво впливаючи на роль держави, економічної, гуманітарної систем, змінюючи та демократизуючи їх. Особливу роль у становленні, функціонуванні та еволюції громадянського суспільства відведено групам економічних інститутів, їх організаціям і групам тиску. Значну вагу і роль тут мають профспілки як громадські організації і об'єднання великих мас людей. Від їхньої позиції нерідко залежить як подальша універсализація громадянського суспільства, закріплення його переходу від ліберальних до соціально-орієнтованих засад, так і підтримка світових інтеграційних

процесів, а також подолання поділу світу на "золотий мільярд" і "сиринну периферію".

Світовий досвід свідчить, що при певних соціально-економічних умовах профспілковий рух може бути фактором, який викликає суттєві зміни у політичній і економічній ситуації в країні.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Дослідити роль профспілкових організацій у захисті прав працівників.

РЕЗУЛЬТАТИ

Своє призначення як інституту громадянського суспільства профспілки здатні виконувати за таких умов: якщо у своїй організаційній побудові та діяльності вони дотримуватимуться певних принципів, якщо для функціонування профспілок на цих засадах будуть існувати сприятливі зовнішні обставини.

Різноманітні чинники, що зумовлюють значення і роль профспілок, можна звести до трьох основних: стану і розвитку самого громадянського суспільства; стану і політики держави; стану і потужності профспілкового руху.

Науковці стверджують, що лише у комплексі таких чинників, як: добровільність, незалежність, демократичність, відкритість і прозорість, солідарність у захисті економічних інтересів найманих працівників — профспілки можуть функціонувати як інститути громадянського суспільства. Зазначені принципи є сутнісними, необхідними та взаємопов'язаними між собою. Відсутність будь-якого з них позбавляє організації найманих працівників права бути дійсними профспілками. Окрім того, ці принципи попереджують бюрократизацію, одержавлення та політизацію профспілок і тим самим сприяють їхній діяльності як інститутів громадянського суспільства [2, с. 34].

Необхідно наголосити на необхідності вироблення чіткої концепції та парадигми захисної діяльності профспілок. Сутність і мета такої діяльності визначається як дії, що прагнуть мінімізувати негативний вплив ринкових чинників на зниження якості життя і праці найманих працівників. Зміст профспілкового захисту безпосередньо визначається зонами утиску прав, свобод й інтересів найманих працівників з боку роботодавців. Навколо них формуються основні напрями захисної діяльності профспілок.

У сучасних умовах функціями профспілок є захисна і представницька. Причому основною функцією профспілок слід вважати захисну, а представницька функція є допоміжною у захисті прав найманих працівників, вона створює належні передумови для реалізації захисної функції. Визнання захисної функції профспілок головною, основною передбачає, що всі інші напрями їх діяльності повинні мати підпорядкований характер і не суперечити їй.

До основних методів профспілкового захисту відносяться колективно-договірна, страйкова, самоврядна та політико-правова діяльність профспілок. Профспілковий захист має забезпечувати: в економічній сфері — розширювальне відтворення робочої сили й економічну ефективність виробництва; у соціальній сфері — гідні умови життя та соціальну справедливість; у духовно-культурній сфері — роз-

виток здібностей, творчих потенцій та формування громадянської активності й відповідальності [1, с. 79].

Залежно від місця і ролі профспілок у системі соціального захисту доктор політичних наук Цвях В. Ф. виділяє чотири її моделі: залишкову, регулюючу, перерозподільну та відповідальну. Кожна з моделей має певні недоліки: залишкова переобтяжує профспілки захистом, регулююча вимагає їхнього постійного тиску на державу, перерозподільна виховує у профспілок утриманство, відповідальна розподіляє захист нерівномірно між профспілками та державою. Оптимальна модель для України має поєднувати перерозподільну та регулюючу у модель інтервенціоністську, в якій держава і профспілки спільно вирішують проблеми соціального захисту, поєднуючи законодавчий і профспілковий захист.

Для захисту інтересів, прав і свобод найманих працівників профспілки володіють різними важелями, у тому числі силовими. Але в розвинутому громадянському суспільстві вони надають переваги соціальному партнерству та колективно-договірній практиці, які відкривають для цього найкоротший і найдійовіший шлях.

Проблема розбудови системи соціального партнерства, у першу чергу, пов'язана з вибором її моделі, яка має враховувати національну специфіку країни, а також досвід розвинутих країн. Ключовими тут є три чинники: типологія профспілок, характер їхніх відносин з державою, особливості їхніх стосунків з об'єднаннями підприємців. Враховуючи це необхідно розглянути специфіку чотирьох основних моделей соціального партнерства: контрактну, конфліктну, корпоративну й автономну [2, с. 134].

Кожна з зазначених моделей соціального партнерства має свої переваги і свої недоліки. Контрактна модель недооцінює партнерську роль профспілок і держави, конфліктна загострює профспілкову конкуренцію та соціальні конфлікти, корпоративна містить небезпеку одержавлення профспілок, автономна ігнорує роль держави та монополізує профспілкові представництва у відносинах з роботодавцями. Усе це доводить необхідність вироблення сучасної більш прогресивної й ефективної моделі, якою може стати поєднання конфліктної та корпоративної моделі у так звану кластерно-корпоративну модель, у якій відчутною є роль територіаль-

них об'єднань профспілок, роботодавців та органів місцевого самоврядування.

В даному контексті необхідно підкреслити, що не кожен соціальний діалог стає соціальним партнерством. Дана ситуація виникає лише тоді, коли соціальний діалог підкріплюється інституалізацією участі найманих працівників у справах підприємств. Умовою і наслідком системи соціального партнерства, свідченням її довершеності виступає економічна демократія.

Виділимо чотири основні напрями участі найманих працівників і профспілок у справах підприємств, які виступають предметом економічної демократії: виробнича участь (участь в управлінні виробництвом), майнова участь (участь у власності на засоби виробництва), фінансова участь (участь у розподілі і реалізації результатів виробництва) й соціальна участь (участь в управлінні соціальними фондами).

Зазначимо, що не існує оптимальної форми участі, яка б могла бути ефективно застосованою всюди. Кожна з них може застосовуватися самостійно, але все частіше вони діють у поєднанні одна з одною, породжуючи синергетичний ефект. Найкращі результати програми участі дають у тих випадках, коли вони застосовуються не ізольовано, а в поєднанні з передовою організацією управління, економічною та фінансовою мотивацією, соціальною допомогою і захистом.

Побудова тієї чи іншої моделі економічної демократії, перш за все, вимагає врахування особливостей діючої системи соціального партнерства. Окрім неї, вона має враховувати обрані профспілками форми та напрями економічної демократії; ступінь участі найманих працівників і профспілок в управлінні; сфери, на які ця участь розповсюджується, організаційні форми участі; рівень профспілкової демократії та самоврядування тощо. Завважуючи на це, відповідно до чотирьох моделей соціального партнерства виокремлюються і чотири моделі економічної демократії: консультативна, контрольна, співуправлінська та співучасна.

У контрактній моделі соціального партнерства використовується консультативна модель економічної демократії. В її основі лежить теорія управління людськими ресурсами, що спирається на консультування із профспілками в управлінні виробництвом й індивідуальне матеріальне заохочення найманих праців-

ників у власності та прибутках. Законодавством гарантовано тільки фінансову та майнову участь, виробничу — лише колективними договорами [1, с. 189].

Контрольна модель економічної демократії застосовується у конфліктній моделі соціального партнерства. Вона ґрунтується на концепції робітничого контролю, який надає профспілкам можливість обмежити права адміністрації підприємств у вирішенні життєво важливих питань найманих працівників за їхнього безпосереднього залучення до управління виробництвом, власністю, прибутком тощо. Конституцією закріплено майже усі основні форми участі, а урядом створено спеціальні органи для контролю за їх реалізацією.

У корпоративній моделі соціального партнерства застосовується співуправлінська модель економічної демократії, яка базується на принципі спільно прийнятих рішень і взаємних зобов'язань в управлінні виробництвом, керівній ролі профспілок у спеціальних фондах, гарантується найрозвинутішою законодавчою базою, що надає профспілкам вирішальної ролі у всіх формах участі.

Співучасна модель економічної демократії склалася в умовах автономної моделі соціального партнерства і виходить із концепції співучасті, яка покладається на партнерські відносини найманих працівників і бізнесу в управлінні виробництвом. Основна відмінність цієї моделі полягає в тому, що органи участі формуються тут не на профспілковій основі, а шляхом пропорційного представництва всіх працівників підприємства, яке гарантується законодавством.

Підбиваючи підсумок аналізу основних моделей економічної демократії, Цвях В. Ф. стверджує, що тут, як і в галузі соціального партнерства не існує ідеальних моделей. Консультативна, модель недооцінює участь профспілок у соціальних фондах, контрольна — у прибутках, співуправлінська — у власності, співучасна — в управлінні. На наш погляд, пошук ідеальної конструкції для України має проводитися шляхом синтезу контрольної та співуправлінської моделі у самоуправлінську модель, яка передбачає поєднання активної участі профспілок в управлінні виробництвом і соціальним страхуванням. Завершуючи аналіз проблем соціального партнерства, його теорії і практики, слід сказати, що ефективність її сьогодні визначається, насамперед, розширенням

прав найманих працівників, зміцненям основного здобутку профспілок — соціальних програм і соціального громадянства.

Профспілки на сьогоднішній день змогли утвердитися у суспільстві як громадська організація, яка, насамперед, покликана захищати права та інтереси найманих працівників і здатна використати всі форми та методи діяльності, включаючи і політичну функцію. Зокрема, ефективною формою діяльності профспілок є лобювання інтересів своїх членів у органах державної влади — перш за все, у Верховній Раді України. На думку доктора історичних наук Добровольської Г. О., активізація політичної діяльності профспілок в період незалежності України була сигналом, який засвідчував неможливість розв'язувати проблеми, що виникли в соціально-економічній системі країни, наявними засобами.

Профспілки, через свою природу, виконують функцію провідника соціально-економічних вимог у політичну систему. Профспілки діють як на локальному рівні (на рівні підприємства, місцевості), так і в масштабах всієї країни. У останньому випадку профспілки, взаємодіючи з політичними партіями, стають політичними суб'єктами [2, с. 210].

У політичному житті суспільства профспілки виступають як потужна група інтересів і одна із груп тиску, яка впливає на владу, але не прагне її завоювати. Втручаючись у сферу політики, профспілки неминуче стикаються з необхідністю визначити свої взаємини зі структурами державної влади, політичними партіями, іншими громадськими організаціями, об'єднаннями і рухами. Від правильного їхнього встановлення залежить не тільки виконання функціональних обов'язків профспілок, а й успішність формування та існування громадянського суспільства. Основними принципами та формами політичного співробітництва профспілок є: парламентські вибори, законодавча ініціатива, урядові консультації та переговори, трудове судочинство, громадський контроль, лобізм тощо.

Можна виокремити три основні та найпоширеніші форми політичної діяльності профспілок України: їх участь у виборчих кампаніях, співпраця з політичними партіями та застосування акцій протесту.

У виборчих кампаніях профспілки беруть участь перш за все для того, щоб отримати доступ до законотворчого процесу і скерувати його у бік захисту інтересів пра-

цівників. Вони користуються наступними методами: висування кандидатів у депутати від профспілок, утворення власної партії (Всеукраїнська партія трудящих) та підтримка певної політичної партії. Це принесло певні результати: було створено профспілкове представництво в парламенті, депутати, підтримані профспілками, розробили ряд важливих законів, які регулювали окремі аспекти у сфері трудових відносин, соціального захисту тощо.

Співпраця з політичними партіями визначається відсутністю тотожності поглядів у різних профспілкових об'єднаннях стосовно характеру взаємовідносин з партіями. Так, "традиційні" проголошували готовність до співпраці з політичними партіями. "Незалежні" профспілкові об'єднання неодноразово наголошували на своїй незалежності, розраховуючи на партнерські стосунки з ними. Відомий дослідник Євсюкова Н.В. вважає, що найприйнятнішим принципом взаємовідносин цих двох організацій є співпраця на рівноправній основі, а оптимальним союзником профспілок є партії центристської орієнтації.

Разом з тим, слід констатувати, що якщо одні вчені наголошують, що у політичній діяльності профспілки виглядали не як самостійна впливова сила, а лише як ситуативний партнер політичних партій, які намагалися їх використати під час виборів, та зауважують про політичну індіферентність профспілок, то інші прогнозують подальше зростання політичної ролі профспілок, пояснюючи це тим, що їх діяльність пов'язана із значними масами людей, без залучення яких до політики неможлива подальша демократизація суспільства.

Аналіз страйкового руху в Україні та участь у ньому профспілок дозволяє зробити висновок не про прямий, а лише про опосередкований зміст політичного аспекту страйків. Ті ж акції, у яких політичні вимоги висувались безпосередньо, були результатом дій певних політичних сил, які намагались вирішити свої проблеми діями страйкарів. Професійним спілкам вдалось дотримуватися нейтральності в політичних поглядах, що, у свою чергу, дозволило утримувати страйковий рух у межах чинного законодавства.

У процесі вироблення стратегії політичної діяльності профспілковим організаціям варто, в першу чергу, зберігати незалежність від органів влади та нейтральність щодо політичних партій. Така позиція, на

нашу думку, дозволить їм об'єктивно та без упередженості реалізувати власні ідеї та програми за допомогою політичних методів боротьби, що позитивно позначиться на ефективності їх діяльності в сфері захисту соціально-економічних прав робітників.

ВИСНОВКИ

Основною функцією профспілок є захисна. Необхідність вироблення чіткої концепції та парадигми захисної діяльності профспілок стає дедалі гострішою. Оптимальна модель соціального захисту для України має поєднувати перерозподільну та регулюючу модель у інтервенціоністську, в якій держава і профспілки спільно вирішують проблеми соціального захисту, поєднуючи законодавчий і профспілковий захист.

Оптимальна модель соціального партнерства полягає у поєднанні конфліктної та корпоративної моделі у так звану кластерно-корпоративну модель, у якій відчутною є роль територіальних об'єднань профспілок, роботодавців та органів місцевого самоврядування.

Пошук ідеальної конструкції економічної демократії для України має проводитися шляхом синтезу контрольної та співуправлінської моделі у самоуправлінську модель, яка передбачає поєднання активної участі профспілок в управлінні виробництвом і соціальним страхуванням.

Основними принципами та формами політичного співробітництва профспілок є: парламентські вибори, законодавча ініціатива, урядові консультації та переговори, трудове судочинство, громадський контроль, лобізм тощо.

Учені прогнозують подальше зростання політичної ролі профспілок. У процесі вироблення стратегії політичної діяльності профспілковим організаціям варто, в першу чергу, зберігати незалежність від органів влади та нейтральність щодо політичних партій.

Література:

1. Лисяк О.І. Правові форми участі профспілок у регулюванні трудових відносин: монографія / Національний ун-т внутрішніх справ. — Х., 2004. — 214 с.
2. Нікіфоров В.Ю. Захист профспілками соціально-трудових прав працівників в умовах ринкової економіки (теоретично-прикладний аспект): монографія / Національний ун-т внутрішніх справ. — Х., 2005. — 325 с.

Стаття надійшла до редакції 03.10.2010 р.